

ЖІНОЧЕ СТУДЕНТСТВО ТА ВИКЛАДАЦТВО НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ 1943–1964 рр.

Страшко Євгенія

Ніжинський державний університет ім. М. В. Гоголя
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України

Чаленко Альона

Ніжинський державний університет ім. М. В. Гоголя
аспірантка кафедри історії України

Науковий керівник: Луняк Євген Миколайович

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України

Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя

На сьогодні у вітчизняній історичній науці вивчення жіночої історії належить до найактуальніших та найновітніших напрямків історичних досліджень. Важливою складовою дослідження даного напрямку є питання формування та розвитку діяльності жінок у системі вищої освіти, особливо протягом періоду пізнього сталінізму та доби хрущовської лібералізації, коли відбулися кардинальні зміни ролі жінки у суспільстві, що призвели до рівноправ'я чоловіків і жінок у багатьох сферах суспільного життя.

У вітчизняній історіографії існує чимало публікацій і розвідок, які в тій чи іншій мірі дотичні до проблематики вищої жіночої освіти зазначеного періоду. Загальними для нашого дослідження послуговували праці Т. В. Васильчук [28], О. К. Зубаня [29], Л. А. Медвідь [30]. Історики у своїх працях дослідили розвиток основних форм освіти в республіці в 1945–1952 рр. Вагомими дослідженнями регіонального характеру є монографія «Ніжинська вища школа: сторінки історії» [31] та двотомник «Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів» [32] авторів Григорія Васильовича та Олександра Григоровича Самойленків. Основні документальні матеріали було взято з особових справ студенток жінок-викладачок, що зберігаються в архіві Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя.

Об'єктом дослідження є розвиток жіночої освіти в Ніжинському педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя у добу пізнього сталінізму та періоду хрущовської лібералізації. У процесі наукової роботи було використано такі наукові методи: історико-генетичний, системний, порівняльний, статистичний, конкретно-пошуковий.

Мета статті полягає в тому, щоб об'єктивно і цілісно дослідити розвиток жіночої освіти в Ніжинській вищій школі, проаналізувати динаміку зростання представниць жіноцтва в студентському середовищі та кадровому складі закладу, з'ясувати їх етнічну приналежність, соціальне становище, вікові показники, а також відношення до них з боку більшовистської влади. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1943–1964 рр.

Мирне життя Ніжинського інституту було перерване Другою Світовою війною. 24 червня 1941 р. навчальний процес закладу призупинився. З 13 вересня 1941 р. по 15 вересня 1943 р. тривала німецька окупація Ніжина [31, с. 282].

Кінець 1943–1956 рр. в історії Радянського Союзу відзначився швидкими темпами розвитку та оптимізацією народного господарства й масовим культурним будівництвом, піднесенням освітнього рівня населення, відновлення діяльності освітньої системи республіки, визначенням основних напрямів її подальшого розвитку

[28, с. 282]. Відродження вищих навчальних закладів розпочалося відразу після визволення українських територій від німецьких загарбників. У Ніжинському педагогічному інституті навчальний процес відновився 15 листопада 1943 року. Директором інституту обрали доцента Дмитра Івановича Кузнецова (1902 –?). 301 студент і 20 викладачів розпочали свою навчально-наукову діяльність у складних умовах [31, с. 283–285].

У перших повоєнних навчальних роках в інституті навчалось близько 600 студентів. Відчувався значний недобір. Показовими в цьому плані є кількісні дані, наведені у монографії «Ніжинська вища школа: сторінки історії», які характеризують студентський колектив 1943/1944 н. р. Дівчат в цей період навчалось більше, ніж юнаків: жінок по пед. інституту – 867, по учит. інституту жінок – 344, а чоловіків по пед. інституту – 63, по учит. інституту – 8 [31, с. 291]. Різниця значна. Ситуація з набором студенток стала стабільною і покращилася тільки з другої половини 50-х років, коли після смерті Сталіна першим секретарем ЦК КПРС було обрано Микиту Хрущова, який поклав початок десталінізації. Це доводять дані, отримані автором на основі описів архівних документів Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя, які характеризують жіночий студентський контингент з 1956 по 1964 рр. За даний період істотно збільшилася загальна кількість студенток. Багато з них навчалися на фізико-математичному, філологічному та факультеті англійської мови. Слухачки російського відділу філологічного факультету переважали по кількості студенток над українським відділом майже втричі, адже за часів Хрущова активно проводилася політика русифікації. Посаду ректора інституту тоді обіймав кандидат економічних наук, доцент Приходько Андрій Григорович (1905 – ?) [27].

При зарахуванні в лави студентства до Ніжинського вишу було присутнє дотримання класового принципу. Це доводить аналіз архівних документів. В особових справах студенток в графі «соціальне походження» в більшості випадків зазначалося, що вони були вихідцями з сімей робітників та селян. Діти службовців зустрічалися рідко [27, арк. 53]. Відбувалися зміни у національному складі студенток. При аналізі архівних документів та матеріалів автором було виявлено, що більшість з них за етнічною ознакою були українками, росіянками та євреями. Прибували вони з російських регіонів СРСР, здебільшого з Московської, Ленінградської. Етнічні українки прибували з Київської, Вінницької, Полтавської, Харківської, але все таки переважала частина тих, хто приїздив з ближніх районів Чернігівщини та навколишніх сіл Ніжинщини [27, арк. 53].

Навчання в інституті проходило в складних умовах. Студентам не вистачало навіть столів та лав. Така ж ситуація була із навчальною літературою. Комсомол почав об'єднувати студентську молодь у бригади і поповнювати інститут власноруч зробленими меблями. Крім навчально-наукової діяльності студентки проводили значну позааудиторну роботу, брали участь в агітаційній передвиборчій кампанії до Верховної Ради СРСР, сільськогосподарських роботах, допомагали у відбудові міста [31, с. 284]. Аналіз архівних матеріалів свідчить, що кожна третя студентка в своїй анкеті вказувала, що вона була членом ВЛКСМ [27, арк. 60].

Ніжинський педагогічний інститут на той час відігравав роль важливого науково-освітнього осередку. З 1950 по 1954 рр. директором інституту працював кандидат економічних наук, доцент Приходько Андрій Григорович (1905–?). Утворювалися нові кафедри, поновлювалися факультети, зміцнилася матеріально-технічна база вишу.

Поновлення факультетів, відкриття нових спеціальностей та збільшення кількості студентів зумовили потребу інституту у висококваліфікованих педагогічних кадрах. Після війни і до кінця періоду лібралізації жіночий викладацький контингент Ніжинського інституту формувався переважно з приїжджих з Харківської [8], Київської [2, 6, 20], Полтавської [12, 26], Кіровоградської [25], Черкаської областей [7]. Серед них були і місцеві – ніжинки [10, 15, 17, 19]. Саме починаючи з кінця 50-х років на роботу до інституту масово почали направляти жінок із Західної України: Тернопільської, Вінницької, Хмельницької областей; та російських регіонів – Мордовської АРСР [22], Мурманської, Московської, Смоленської, Ростовської, Воронежської [13], Челябінської областей. За етнічною приналежністю вони були українками, росіянками та єврейками. Переважали діти робітників, службовців та селян. За віковими характеристиками жінкам було 25–50 років. Новоприбулі педагоги в більшості мали дипломи київських вищих навчальних закладів [2, 6, 9, 20, 21 25], Дніпропетровського державного університету [12, 30], Мордовського державного педагогічного інституту [8], Молотовського державного інституту ім. М. О. Горького [6]. Частина з них мали дипломи і Ніжинського інституту народної освіти [1, 11, 15, 17].

Аналіз архівних джерел свідчить, що в більшості випадків жінки викладали дисципліни з педагогіки, філології, музики, біології. Але якщо провести паралель з 20–30 роками, коли жінки читали переважно гуманітарні дисципліни, то тепер вони вели і точні науки, такі як математика та фізика [33].

Однією з найважливіших складових в житті та діяльності представників науково-педагогічної інтелігенції була партійність. Так, наприклад, завідувачка кафедри зоології Євгенія Василівна двічі (у 1955 та 1959 роках) обиралася до Верховної Ради України IV та V скликань [31, с. 296]]. Також жінки-викадачки Ніжинського педагогічного інституту брали активну участь у громадському житті вузу та міста, систематично виступали перед населенням із пропагандою наукових знань [11, 17, 31; 31, с. 296].

Як протягом періоду сталінізму, так і за часи Хрущова педагогічна інтелігенція перебувала під особливим контролем тоталітарного режиму. Нова хвиля переслідувань не оминула і викладачок Ніжинського інституту. За ідеологічні «погрішності» були піддані критиці історик, кандидат історичних наук Білан Марія Іванівна та філолог Сладківська Надія Василівна. За антирадянську діяльність була арештована Леся Коцюба – доцент кафедри української мови та літератури, учасниця дисидентського руху в Україні [1; 31, с. 295].

Незважаючи на факти політичних утисків, колектив інституту продовжував проводити активну роботу з підготовки вчителів, яких потребувала післявоєнна школа. Тож не випадково, жіноцтво інституту відзначалося державою за високі досягнення в навчально-науковій сфері [11, арк.; 26, арк. 5]. Жінки-викадачки, окрім професійної діяльності, займалися й активною позааудиторною роботою не тільки на рівні інституту, але й м. Ніжина [2, арк. 2, 4, 9; 8, арк. 12–14; 6, арк. 30; 20, арк. 111].

Отже, проаналізувавши архівні матеріали та наукову літературу, можемо констатувати, що період 1943–1964 рр. виявився дуже складним як для студентства і викладачів, так і для інституту загалом. Великі зусилля викладачів та студентів були спрямовані на відновлення роботи закладу. На перших порах відчувався значний недобір студентства. В аудиторіях тепер переважали дівчата, юнаків було мало.

Ситуація з набором студенток стала стабільною і покращилася тільки з другої половини 50-х років, коли після смерті Сталіна першим секретарем ЦК КПРС було обрано Микиту Хрущова, який почав активно проводити політику русифікації. В Ніжинському інституті слухачки російського відділу філологічного факультету переважали по кількості студенток над українським відділом майже втричі. З кінця 50-х років на роботу до інституту масово почали направляти жінок з Західної України та російських регіонів.

Проте доба хрущовської лібералізації виявилася неоднозначною. З одного боку припинялися кампанії проти націоналізму, особливу увагу було приділено освітній галузі. А з іншої сторони, все було інакше. Виховання студентства, викладацька діяльність відбувалися в смислових і аксіологічних контекстах радянської ідеологічної системи. Не припинялися переслідування інакомислячих. Нова хвиля натисків не минула і викладачок Ніжинського педагогічного інституту. Та попри на всі труднощі, Ніжинський педагогічний інститут на той час відігравав роль важливого науково-освітнього осередку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя (АНДУ), м. Ніжин. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 1983. Арк. 57.
2. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 15. Арк. 27.
3. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 6065. Арк. 41.
4. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 7805. Арк. 59.
5. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 32. Арк. 24.
6. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 2309. Арк. 136.
7. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 4502. Арк. 37.
8. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 4001. Арк. 87.
9. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 3048. Арк. 59.
10. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 10173. Арк. 17.
11. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 1160. Арк. 124.
12. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 61. Арк. 12.
13. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 60. Арк. 17.
14. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 64. Арк. 34.
15. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 2897. Арк. 75.
16. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-ос. Спр. 56. Арк. 174.
17. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 3453. Арк. 116.
18. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 8495. Арк. 77.
19. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 583. Арк. 25.
20. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 10. Спр. 892. Арк. 230.
21. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 7655. Арк. 234.
22. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 10173. Арк. 17.
23. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 10173. Арк. 17.
24. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 6126. Арк. 46.
25. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-о. Спр. 43422. Арк. 110.
26. АНДУ. Ф. № 427. Оп. 1-л. Спр. 177. Арк. 83.
27. АНДУ. Ф. № 427. Оп. № 1-л. Спр. 2011 «Контингент студентів Ніжинського педагогічного інституту за 1947–1948 навч. рік». Арк. 67.
28. Васильчук Т. В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943 – 1950 рр.). Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2007. 20 с.

29. Зубань О. К. Боротьба України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952 рр.). Львів, 1967. 260 с
30. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. К.: Вікар, 2003. 335 с.
31. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. 420 с.
32. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2 т. / упоряд.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 2. 516 с.
33. Чаленко А. В. Від першої студентки-панянки О. Левковцевої до становлення жіночої освіти в Ніжинській вищій школі у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. // Історія науки і біографістика. 2023. № 4. С. 288–313.

ПОШУК ІНДИКАТОРІВ РУРБАНІЗАЦІЇ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Король Віталій

Сумський державний університет

кандидат історичних наук, старший викладач

Запорізький національний університет

докторант

Село і місто сприймаються як два принципово різних і навіть протилежних за своєю суттю типи поселень. Однак ця відмінність не завжди була і є сталою. За певних обставин спостерігається набуття селами міських ознак, а містами – сільських. Щоб проаналізувати такі якісні зміни у сьогоденні, спрогнозувати, а можливо й ініціювати їх у майбутньому, конче важливо дослідити аналогічні процеси в історичній ретроспективі.

У цьому відношенні надзвичайно цікавим і важливим було б вивчити розвиток сільської місцевості України впродовж першого повоєнного десятиліття (другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років). Низка відомих історичних фактів (зростання кількості смт, ідея «агроміст», пропаганда сільської індустріалізації тощо) наштовхує нас на гіпотезу про активну рурбанізацію українського села в означений період. Рурбанізацію ми розглядаємо в традиційному ключі, тобто як процес поширення міських форм та умов життя на сільську місцевість.

Постає необхідність підтвердити або спростувати наведену гіпотезу. Проте характер і рамки цієї доповіді не передбачають можливості зробити це з усією повнотою та ретельністю. Зараз ми лише ставимо за мету визначити аспекти життя повоєнного села, які належить дослідити, та знайти індикатори, які б вказували на тогочасну наявність рурбанізації.

Свого часу Макс Вебер вказував на вплив кількісних критеріїв для визначення категорії «місто». Зокрема, йдеться про велику кількість населення, скупчену в межах поселення настільки, щоб зробити особисте знайомство під час спілкування не обов'язковим [5, с. 65]. Саме в умовах таких відчужених зв'язків виникає